

Kenneth J. Arrow halálára

Személyes búcsú

Amikor eljutott hozzám Kenneth J. Arrow halálának híre, az első érzés, amely eltöltött, a személyes veszteség fájdalma volt. Csekő Imre itt következő nekrológjában szólni fog arról, mit jelentett a tudomány számára Arrow. Írásomban az első benyomásokra emlékezem vissza és a későbbi ismételt találkozásokra, amelyek kirajzolják bennem Arrow, a barát, Arrow, az ember arcképét.

Majdnem fél évszázada, 1968-ban találkoztam vele először, amikor személyesen hívott meg egy akadémiai félévre a Stanford Egyetemhez kapcsolódó intézetébe. A meghívásra az készítette, hogy felfigyelt az Econometricában 1965-ben megjelent, Two-Level Planning (Kétszintű tervezés) című tanulmányra, amelyet Lipták Tamással közösen írtunk. Nagyon érdekelt a téma (milyen sok téma érdekelt!): a kommunista országokban folytatott tervezési gyakorlat idealizált alakja – előadva a matematikai modellezés végletesen leegyszerűsített formanyelvén. Emellett közelebről meg akart ismerkedni olyan kutatókkal, akik a vasfüggönyön túl élnek; hozzá akart járulni ahhoz, hogy a világnak arra a részére is hassanak azok a gondolatok, amelyek a közgazdászszakmát vezérlik a nyugati világban. Határok nélküli kíváncsiság, a nehéz körülmények között dolgozó kollégák iránti segítőkészség – két erény, amely már a meghívás pusztá tényében manifesztálódott. Arrow, aki szinte semmit sem tudott a két szerző korábbi sorsáról, mindkettőnket meghívott. Tamás nem sokkal korábban jött ki a börtönből, ahová az 1956-os leverd forradalom után zárták be a szovjet megszállás és a Kádár-diktatúra elleni egyik szervezkedés tagjaként. Mellékbüntetésként tiltották a külföldi utazástól, így hát egyedül kellett mennem.

Megérkezésem után felkerestem az egyetem közgazdasági intézetének elnökét, aki készségesen elvezetett egy íróasztalhoz; egyedül maradtam egy nagy szobában. Megvallom, riadt voltam, és kissé meg is keveredtem; nem láttam át, mi a kapcsolat az intézet és Arrow között. Egy-két napot töltöttem csendben, a kijelölt íróasztal mögött, amikor megjelent Ken, és barátságos mosollyal átkísért a kampusz egy távoli épületébe, a saját intézetébe, és ott egy másik íróasztalt ajánlott fel. Inkább ez legyen a helyem – biztatott. Két fiatal szobatársam volt: Masa Aoki japán és David Levhari izraeli közgazdász. Mindkettőjüket Ken már régről ismerte; nem kellett sok

idő hozzá, és szívélyes barátság alakult ki a szobatársak között. Arrow nem játszotta meg az intézetigazgató szerepét, mindenki azt a munkát végezte, amit akart: nem írt elő, nem ajánlott témát, és azt sem várta, hogy a beosztott sejtse meg, mi nyeri el majd az ő tetszését. Nem írt ki pályázatot: meghívott anélkül, hogy megkérdezte volna, mivel akarok majd foglalkozni.

Fogalmam sem volt arról, hogy az, amin akkor, 1968-ban gőzerővel dolgoztam, tetszeni fog-e neki. A Kétszintű tervezés hiánytalanul beilleszkedett a neoklasszikus iskola fogalmi apparátusába és (hála Lipták Tamásnak) elegánsan alkalmazta az akkori főáramlat matematikai módszereit, sőt külső formai jegyeit is. De hol voltam én már akkor az 1965-ben publikált „kétszintűtől”? Elhoztam a kofferemben az Anti-equilibrium félig-meddig kész angol fordítását. Évek óta ezen az új könyvön dolgoztam, amely udvarias, tisztelettudó és tárgyilagos hangon, de élesen és határozottan bírálta a modern általános egyensúlyelméletet. Annak a grandiózus elméletnek a fundamentumait próbálta megrengetni, amelynek egyik fő építőmestere éppen a kedves és barátságos meghívóm volt. Vajon hogyan reagál a kritikára? Magam nem akartam, talán nem is mertem szóba hozni a témát. Akkor már magyar tapasztalataim alapján tudtam, hogy a szocialista tudományos világ számos nagy tekintélyű oligarchája nem képes elviselni a kritikát, és sokszor bosszút is áll érte. Egy magyar származású, akkor New Yorkban élő közgazdász, Vietorisz Tamás, akinek korábban már megmutattam az Anti-equilibrium magyar szövegét, hívta fel Arrow figyelmét az asztalfiókomban fekvő kéziratomra. Ő azonnal elkérte, majd pár héttel később jelentkezett, hogy elolvasta írásomat, és javasolta, hogy beszéljünk róla.

Az életkort tekintve csak hat év különbség volt közöttünk. Ám azzal tisztában voltam, hogy mekkora a különbség az ő felkészültsége és az enyém között. Akkor már mögötte volt a briliáns Social Choice and Individual Values, amelyet 1951-ben megvédett PhD-tézisei alapján írt, és persze az általános egyensúlyelméletnek a legkorszerűbb matematikai eszközökkel kifejtett, friss változata. Noha ekkor már 40 éves voltam, szabályos vizsgadrukkban feszengtem. Ezt Arrow már az első mondataival feloldotta. Kifejtette, hogy elméletükre – minden elméletre – nagyon ráfér a kritika. Szavaiban vagy akár az arckifejezésében nyoma sem volt annak, hogy irritálta volna a kritika, vagy ki akarna oktatni az egyensúlyelmületről. Ellenkezőleg, arra buzdított, hogy publikáljam. Az írás elején összefoglaltam a bírált elmélet fő feltevéseit. Ebben nem talált semmi kifogásolnivalót. A könyv további fejtegetéseinek megfogalmazásához adott konstruktív tanácsokat. A beszélgetés vége felé mosolyogva tett egy megjegyzést, amely most is a fülemben cseng: az Anti-equilibrium „szép emlékoszlop lesz az általános egyensúlyelmélet sírhantján”. Azóta sok közgazdászt ismertem meg Nyugaton és Keleten, de Arrow még a legjobbak közül is toronyként emelkedett ki nagyvonalúságával, nyitottságával, a saját munkája kritikájának őszinte biztatásával és ami különlegesen vonzó példaképpé teszi a szememben: az öniróniájával.

Teljesen félreérti Arrow szándékát az, aki az általános egyensúlyelmületből a korlátok nélkül működő piaci mechanizmus védőbeszédét olvassa ki. Ha valaki, hát ő tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a piac korántsem garantál olyan allokációt, amely mindenki számára kedvező lenne. Fenntartásait a nyilvánosság előtt nem politikai nyilatkozatok formájában juttatta kifejezésre, hanem a saját műfajában, tudományos

dolgozatokban: az egészségügy finanszírozásáról, a felsőoktatás funkcióiról, a biztosításról szóló, nagy hatású tanulmányaiban. Mindegyik munka mérföldkő volt ezeknek a földközeli, a gyakorlati cselekvés szempontjából releváns kérdéseknek a tudományos vizsgálatában. Számomra ma is példamutató, hogyan lehet tárgyilagosan, megfontoltan, indulatos szavakat mellőzve, ám intellektuális tartalmukat tekintve igencsak élesen és világosan szembefordulni tévhitekkel, közhellyé vált gondolatokkal.

A stanfordi hónapokban az intézet munkatársai gyakran ebédeltek együtt valamilyen közeli étteremben. Szívesen jártunk egy szerény delikatesz csemegeboltba, ahol élelmiszereket árultak, de a bolt sarkában volt néhány asztal, ahol ebédelni lehetett. Arrow is sokszor csatlakozott hozzánk. Sokféle téma került szóba, amelyekben nem domináns hangerővel, hanem egyenrangúként vett részt Ken is. Őszintén érdekelte, mit mondanak a többiek. Nemigen ismertem ki magam akkor az amerikai közgazdászakma belső világában. Annyi azonban világossá vált a beszélgetésekből, hogy a kompánia nagy része, köztük Arrow is, némi gúnnyal beszélt Milton Friedmanról és a chicagói iskoláról. Folyt a politizálás.

Arrow az amerikai politikai mezőben egyértelműen a demokrata párt oldalán állt. Ám ezt nem tévényilatkozatokban tette közzé: elkötelezettsége a liberális értékek iránt tudományos munkásságából sugárzott. Gondoljunk csak az ideális demokratikus berendezkedés lehetetlenségéről szóló mesterművére, amely nem az aznapi belpolitikai küzdelmekben foglal állást! De kiolvasható belőle az olyan téveszmék lesújtó kritikája is, amelyek – naivitásból, tudatlanságból vagy hamisságból, populistá félrevezetési szándékból – azt ígérgetik, hogy az általuk reklámozott rendszer az egész közösség együttes akaratát fogja kifejezni. Mindenki jól jár majd vele – ráadásul azzal hitegetik híveiket, hogy rendszerük mindezt nem diktatórikus módon, hanem a demokrácia tiszteletben tartásával teszi. Arrow kérelhetetlen logikával bizonyította be, hogy ez lehetetlen.

Ugorjunk az időben! 1972-ben vagyunk. Arrow meghívására előadást tartottam a Harvard Egyetemen. Ott ért az örömhír: Arrow, Hicksszel megosztva, Nobel-emlékdíjat kapott. Aznap estére meghívta barátait vacsorára, hogy megossza velük az örömét. Feleségem, Dániel Zsuzsa, maga is kutató közgazdász, ott ült megilletődve Arrow és Solow között; megszólalni is alig mert. Valaki megkérdezte, hogyan értesítették a díj elnyeréséről. Ken arcán nem volt ritka vendég a mosoly, de persze ezen az estén még inkább sugárzott. Vidáman – a tőle megszokott szerénységgel, pózolás nélkül, de a hamis álszerénységtől is tartózkodva – elmesélte a telefonbeszélgetés részleteit.

1984 életpályámat meghatározó esztendő volt. Több egyetem, köztük a Stanford és a Harvard is, közölte velem, hogy kineveznének állandó jelleggel egyetemi tanárnak. Örömteli, de nehéz dilemma volt a választás a nagyszerű intézmények között, végül feleségemmel együtt a Harvard meghívásának tettünk eleget. Amikor legközelebb Stanfordba utaztunk, ott élő fiunk és unokánk meglátogatására, Arrow ebédre invitált, egy kis beszélgetésre. Tudtam, hogy erősen szorgalmazta meghívásomat. Vajon nem tesz-e majd szemrehányást, amiért nem fogadtam el egyetemének ajánlatát? Amikor találkoztunk, pillanatok alatt feloldódott a szorongásom. Szó sem volt megbántottságról. Őszintén kíváncsi volt – a tudós örök kíváncsiságával –, miért preferáltam a Harvardot a Stanfordinak szemben? Ő is átesett ezen

a dilemmán; sok évre elhagyta a szeretett Stanfordot, a szép Kaliforniát, átment a Harvardra, de azután visszatért. Kifaggatott a motívumainkról, és nagy emberi megértéssel fogadta a választásunkat.

A rendszerváltás utáni első években sokszor találkoztunk. Mindkettőnket kineveztek a londoni székhelyű Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank, a posztszocialista országok támogatására létrehívott új pénzügyi intézmény tanácsadó testületébe. Ebben a korszakban sorra járták a kiváló amerikai közgazdászok a régió fővárosait, és lelkes buzgalommal osztották meg tanácsaikat. Hol helyesek, hol tévesek voltak a tanácsok; hol nyitott, hol süket fülekre találtak. Noha Arrow akadémiai tekintélye mindenki másét messze felülmúlta, csak ritkán szólalt meg. Józan önismerettel megértette: nem elég csak az elméleti tudás és a szigorú logika, a jó tanácshoz nélkülözhetetlen az egyes országok történelmi múltjának és pillanatnyi helyzetének bennfentes tapasztalatokon alapuló ismerete. Ha a tanács ülése közben néha rápillantottam, láttam: teljes intenzitással ott van, figyel, jegyzetel, tanul.

Alig néhány év telt el azóta, hogy utoljára találkoztunk, ezúttal Budapesten, amikor átvette a Rajk-kollégium által odaítélt kitüntetést, a von Neumann-díjat. Agya, ez a fáradhatatlan gépezet, friss volt, mint régen; a gondolatai gyorsabban futottak, mint a nyelve: most is olyan sebesen beszélt, hogy beszédét alig lehetett követni. Akkor még nem éreztem a saját bőrömön, mit jelent a kilencvenéves életkor. Azt kérte, vigyük el várost nézni. Chikán Attila autóval szállított bennünket az Erzsébet hídra, egy kis hajózásra. Ken nem rettent meg attól az utolsó hepehupás útszakasztól, amelyet gyalog kellett megtenni az autótól a hajóig. Szívvel-lélekkel turista lett erre az egy-két órára, és élvezte a napfényes szép Budapest látványát. Este feleséggel hármásban vacsoráztunk, feleségéről, Zelmáról, hozzátartozóinkról, közös barátainkról beszélgettünk.

Ekkor találkoztunk utoljára. Csak írásban tartottuk a kapcsolatot. Hallotta, hogy Pikettynek a kapitalizmusról és az egyenlőtlenségről szóló sikerkönyvéről írtam tanulmányt. Arrow, aki mindig az elnyomottak, a gazdagság eloszlásában alul lévők oldalán állt, elkérte, de választ már nem kaptam. Nem értettem, miért – ez teljesen szokatlan volt attól az elfoglalt tudóstól, aki túlterheltsége ellenére mindig lelkiismeretesen felelt a hozzá érkező levelekre.

Mi, akik személyesen ismertük Kent, megrendülten gondolunk arra, hogy elment közülünk ez a melegszívű ember. Ami azonban az utókor szerencséjére itt marad, az Kenneth J. Arrow-nak, a közgazdaságtan egyik legnagyobb géniuszának az életműve.

Kornai János